

Leksykon historii prawa i ustroju

100

podstawowych
pojęć

pod redakcją:
Prof. zw. dr. hab.
Tadeusza Maciejewskiego

Wydawnictwo C.H. Beck

Leksykon historii prawa i ustroju
100 podstawowych pojęć

W sprzedaży z tej serii:

red. *J. Ciechanowicz-McLean*

LEKSYKON OCHRONY ŚRODOWISKA

red. *A. Wypych-Żywicka*

LEKSYKON PRAWA UBEZPIECZEŃ SPOŁECZYCH

red. *Bogumił Szmulik, Sławomir Serafin*

LEKSYKON OBYWATELA

red. *Jakub Stelina*

LEKSYKON PRAWA PRACY

red. *E. Bojanowski, K. Żukowski*

LEKSYKON PRAWA ADMINISTRACYJNEGO

Radosław Krajewski

**LEKSYKON INSTYTUCJI WYMIARU
SPRAWIEDLIWOŚCI I OCHRONY PRAWA**

red. *Andrzeja Powałowskiego*

**LEKSYKON PRAWA GOSPODARCZEGO
PUBLICZNEGO**

red. *dr Kamil Zeidler*

LEKSYKON PRAWA OCHRONY ZABYTKÓW

 www.edukacjaprawnicza.pl

 Legalis
STUDENT
www.legalis-student.pl

www.sklep.beck.pl

Leksykon historii prawa i ustroju

100 podstawowych pojęć

Pod redakcją
Prof. dr. hab. Tadeusza Maciejewskiego

Wydawnictwo C.H. Beck
Warszawa 2010

Autorzy leksykonu:

Anna Machnikowska [A.M.], Maja Maciejewska-Szałas [M.M.-S.],
Tadeusz Maciejewski [T. M.], Izabela Nakielska [I.N.]

Redakcja: Joanna Ablewicz

Projekt okładki: Robert Rogiński

© **Wydawnictwo C.H. Beck 2010**

Wydawnictwo C.H. Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: PanDawer
Druk i oprawa: Elpil, Siedlce

ISBN 978-83-255-1062-6

SPIS TREŚCI

Słowo wstępne	IX
Wykaz literatury.....	XIII
Wykaz skrótów.....	XVII
ABGB (<i>ALLGEMEINES BÜRGERLICHES GESETZBUCH</i>) ..	1
ABSOLUTYZM	8
ARTYKUŁY HENRYKOWSKIE. PRAWA KARDYNALNE ...	18
AUTORYTARYZM	29
BGB (<i>BÜRGERLICHES GESETZBUCH</i>).....	36
BOLSZEWICKI SYSTEM PRAWA	43
CESARSTWO. CESARZ	56
<i>COMMON LAW</i>	64
<i>CORPUS IURIS CANONICI/CODEX IURIS CANONICI</i> ...	73
DEMOKRACJA ATEŃSKA	76
DESPOTIE WSCHODNIE	84
ELEKCYJNOŚĆ TRONU	92
<i>EQUITY LAW</i>	98
FEDERACJA	105
FEUDALNY USTRÓJ LENNY	109
GŁOWA PAŃSTWA W PAŃSTWACH	
KONSTYTUCYJNYCH	115
HUMANITARYZM PRAWNICZY.....	121
IMMUNITET	126
ISLAMU PRAWO	131
KARA W PRAWIE NOWOŻYTNYM.....	134
KARA W PRAWIE ŚREDNIOWIECZNYM.....	141
KLASYCZNA SZKOŁA PRAWA KARNEGO	152
KODEKS CYWILNY <i>NAPOLEONA</i>	157
KODEKS <i>HAMMURABIEGO</i>	165
KODEKSY KARNE ABSOLUTYZMU OŚWIECONEGO... ..	170
KODEKSY KARNE PÓŻNONOWOŻYTNE (XIX/XX W.) ..	174
KODEKSY PRAWA HANDLOWEGO	178
KODEKSY PROCEDURY CYWILNEJ	
PÓŻNONOWOŻYTNEJ (XIX/XX W.)	188

SPIS TREŚCI

KODEKSY PROCEDURY KARNEJ PÓŹNONOWOŻYTNEJ (XIX–XX W.)	203
KOMISJA KODYFIKACYJNA W II RZECZYPOSPOLITEJ ...	214
KONSTYTUCJA 3 MAJA	223
KONSTYTUCJA. PAŃSTWO KONSTYTUCYJNE	232
KORONA KRÓLESTWA	238
KRÓLESTWO POLSKIE. ZABÓR ROSYJSKI.....	242
KSIĘSTWO WARSZAWSKIE	256
LANDRECHT PRUSKI.....	267
<i>LEGES BARBARORUM/</i>	
<i>LEGES ROMANAE BARBARORUM</i>	274
MONARCHIA PATRYMONIALNA.....	282
MYŚL KODYFIKACYJNA. KODEKS	294
NATURALIZM PRAWNICZY	299
ODPOWIEDZIALNOŚĆ WŁADZY WYKONAWCZEJ.....	303
OGRANICZENIA WŁADZY MONARSZEJ.....	311
ORGANIZACJA ADMINISTRACJI NOWOŻYTNEJ. ZASADY.....	314
PAŃSTWO KRZYŻACKIE W PRUSACH. PRUSY KRÓLEWSKIE. PRUSY KSIĄŻĘCE	320
PAŃSTWO PRAWNE	326
PARLAMENTARYZM W PAŃSTWACH KONSTYTUCYJNYCH	334
PODZIAŁY ADMINISTRACYJNE. SAMORZĄD TERYTORIALNY W PAŃSTWACH KONSTYTUCYJNYCH	341
POLICJA. POLICYZM	350
POLIS	355
POZYTYWIZM PRAWNICZY	363
PRAWA OBYWATELSKIE	370
PRAWO MAŁŻEŃSKIE W ROZWOJU HISTORYCZNYM ..	379
PRAWO MIEJSKIE	387
PRAWO OPORU.....	391
PRAWO OSOBOWE W ROZWOJU HISTORYCZNYM	398
PRAWO RODZINNE W ROZWOJU HISTORYCZNYM ..	404
PRAWO RYCERSKIE	409
PRAWO RZECZOWE W ROZWOJU HISTORYCZNYM .	411

PRAWO SPADKOWE W ROZWOJU HISTORYCZNYM .	422
PRAWO STANOWIONE CZASÓW	
WCZESNONOWOŻYTNYCH (XVI–XVIII w.).....	429
PRAWO STANOWIONE ŚREDNIOWIECZA	436
PRAWO ZOBOWIĄZAŃ	
W ROZWOJU HISTORYCZNYM	441
PROCES ANGIELSKI.....	449
PROCES INKWIZYCYJNY.....	460
PROCES KARNY MIESZANY.....	466
PROCES RZYMSKO-KANONICZNY I CYWILNY	
NOWOŻYTNY	475
PROCES ZWYCZAJNY ŚREDNIOWIECZNY	483
PRZESTĘPSTWO CZARÓW. PROCESY CZAROWNIC....	490
PRZESTĘPSTWO W PRAWIE NOWOŻYTNYM.....	493
PRZESTĘPSTWO W PRAWIE ŚREDNIOWIECZNYM.....	499
PRZYWILEJE SZLACHECKIE	506
RADA KRÓLEWSKA/KRÓLESTWA	515
RECEPCJA PRAWA RZYMSKIEGO	520
REPUBLIKA RZYMSKA.....	527
REPUBLIKI NOWOŻYTNE I WSPÓŁCZESNE.....	536
ROZDROBNIENIE FEUDALNE.....	541
RZĄD. PREMIER I MINISTROWIE	
W PAŃSTWACH KONSTYTUCYJNYCH	549
RZĄDY PARLAMENTARNO-GABINETOWE	555
RZECZPOSPOLITA OBOJGA NARODÓW	559
SĄDOWNICTWO ADMINISTRACYJNE.....	571
SĄDY STANOWE	576
SĄDY WESTMINSTERSKIE	592
SEJM WALNY. SEJMIKI ZIEMSKIE	600
SPISY PRAWA ZWYCZAJOWEGO	610
STANY.....	617
STOSUNEK PAŃSTWA DO KOŚCIOŁA.....	625
STUDIA I WYKSZTAŁCENIE PRAWNICZE.....	639
ŚRODKI PRAWNE PRZECIWKO WYROKOWI.....	647
TOTALITARYZM	653
TRYBUNAŁ KORONNY/LITEWSKI	664
UNIA PERSONALNA I REALNA	668

SPIS TREŚCI

USTRÓJ KONSTYTUCYJNY II RZECZYPOSPOLITEJ.....	671
USTRÓJ PAŃSTW KOMUNISTYCZNYCH	
I SOCJALISTYCZNYCH	679
WOLNE MIASTO GDAŃSK	691
ZASADY PRAWA WYBORCZEGO.....	695
ZGB (<i>ZIVILGESETZBUCH</i>).....	701
ZGROMADZENIA STANOWE.....	708
ZIEMIE POLSKIE W OKRESIE II WOJNY ŚWIATOWEJ ..	716
ZIEMIE ZABORU AUSTRIACKIEGO I PRUSKIEGO	728
ŹRÓDŁA I SYSTEMATYKA PRAWA	740
Indeks.....	747

SŁOWO WSTĘPNE

Przedstawiany Czytelnikowi leksykon zawiera objaśnienia 100 podstawowych pojęć z historii prawa i ustroju, zarówno powszechnej, jak i polskiej. Został opracowany przez pracowników naukowych Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego. Jego formuła odpowiada innym leksykonom dotychczas wydanym przez C.H. Beck, odzwierciedlając podstawowe instytucje i konstrukcje z zakresu historii prawa i historii ustrojów państwowych, wzbogaconych o elementy historii administracji. Obejmuje on wiele problemów, z których niemało jest nadal przedmiotem badań, a nawet sporów naukowych. W dodatku jego autorzy stanęli przed ogromem materiału, spośród którego należało dokonać właściwego wyboru i uzasadnionej selekcji. W rezultacie, ma on charakter subiektywny, gdyż niemożliwe było objęcie w leksykonie wszystkich kwestii, być może nawet istotnych i doniosłych. Ważne natomiast jest, że autorzy starali się uniknąć szczegółów, gdyż ich przyswojenie nie jest celem samym w sobie.

Pod względem chronologicznym treść leksykonu obejmuje okres kilku tysięcy lat, od starożytności

po czasy współczesne, generalnie jednak do 1945 r. Większość uwagi poświęcono ostatnim stuleciom. W historii prawa to okres wielkich kodyfikacji, zaś w historii ustrojów, czasy państwa konstytucyjnego. Wybór taki wydaje się być uzasadniony, gdyż obecne czasy znajdują coraz więcej entuzjastów. Argumentem dodatkowym jest też niepodważalny fakt, że stworzone w czasach późnonowożytnych kodeksy, oczywiście ze zmianami, obowiązują w niektórych państwach do dzisiaj, a kraje, które wówczas w procesie kodyfikacji nie uczestniczyły, uznając ich rangę i znaczenie, zwyczajnie je bezpośrednio lub pośrednio przejęły w formie rodzimego ustawodawstwa. Podobnie rzecz się ma ze światowym konstytucjonalizmem. Jego historia oddziałuje bowiem w sposób niepodważalny zarówno na treść, jak i na formę współczesnych ustaw zasadniczych. Jak by tego było mało, najstarsza konstytucja świata – amerykańska z 1787 r. – obowiązuje do dzisiaj, zaledwie z 26 poprawkami.

Tak przyjęty układ z pewnością nie zadowoli zwolenników prawa i ustroju: starożytności, średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych, którym poświęcono proporcjonalnie znacznie mniej miejsca. Można więc z tego tytułu mieć do autorów pretensje. Jednak odwrócenie proporcji by je spotęgowało jeszcze bardziej. Dla autorów liczyła się bowiem klamra spinająca przeszłość z terażniejszością, nie zaś dywagacje o instytucjach dawno zapomnianych. Zawartość merytoryczną leksykonu podzielono przy tym proporcjonalnie, połowę poświęcając historii prawa, a połowę historii ustroju.

Treść leksykonu oparto zarówno na dorobku uczonych polskich, jak i obcych, zawartym w fundamentalnych podręcznikach, oraz w monografiach, rzadko jednak sięgając do opracowań cząstkowych. Wydaje się to być zrozumiałe. Ułatwieniem dla Czytelnika, pragnącego dotrzeć do bogatej literatury prawnohistorycznej, jest zamieszczenie wykazu polskich podręczników na

początku leksykonu oraz głównej literatury tematu po każdym haśle, ograniczonym jednak co najwyżej do pięciu podstawowych pozycji. Dla ułatwienia korzystania z leksykonu wprowadzono pogrubienia druku, odsyłacze i indeks rzeczowy. Liczba autorów została ograniczona do czterech i był to słuszny wybór.

Leksykon przeznaczony jest nie tylko dla studentów prawa i administracji, ale też historii ogólnej i politologii. Być może zainteresuje on też i inne osoby pasjonujące się dziejami państwa i prawa. Wszystkich więc zachęcam do jego lektury.

Za autorów
prof. zw. dr hab. *Tadeusz Maciejewski* – redaktor
Gdańsk, maj 2009 r.

WYKAZ LITERATURY

1. Wykaz zbiorów tekstów źródłowych

- G. Bałtruszajtys, J. Kolarzowski, M. Paszkowska, K. Rajewski, Wybór źródeł do historii prawa sądowego czasów nowożytnych, Warszawa 1996.
- A. Bereza, G. Smyk, W.P. Tekely, A. Wrzyszczyk, Historia administracji w Polsce. Wybór źródeł, Warszawa 2006.
- J. Chodorowski, Wybór tekstów źródłowych z dziejów sądownictwa polskiego do 1795 roku, Wrocław 1980.
- J. Chodorowski, A. Konieczny, Wybór tekstów źródłowych z historii ustroju Polski 1916–1939, Wrocław 1974.
- J. Ciągwa, A. Lityński, Teksty źródłowe z historii państwa i prawa Polski (1864–1945), Katowice 1974.
- B. Cybulski, S. Rogowski, Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego epoki feudalizmu. Chłopi, mieszczanie, Wrocław 1976.
- A. Dziadzio, D. Malec, Historia prawa. Prawo karne w świetle źródeł, Kraków 1997.
- S. Godek, M. Wilczek-Karczewska, Historia ustroju i prawa w Polsce do 1772/1795. Wybór źródeł, Warszawa 2006.
- A. Gulczyński, B. Lesiński, B. Walachowicz, J. Wiewiórkowski, Historia państwa i prawa. Wybór tekstów źródłowych, B. Lesiński (red.), Poznań 1995.
- M. Hładij, D. Malec, J. Malec, Z. Zarzycki, Historia administracji. Wybór źródeł, Kraków 2002.
- P. Jurek, Wybór tekstów ćwiczeniowych do historii prawa, cz. 1, Własność, posiadanie, Wrocław 1982.
- P. Jurek, F. Połomski, Historia państwa i prawa Polski. Źródła, Wrocław 1997.
- M. Kallas, M. Krzymkowski, Historia ustroju i prawa w Polsce 1772/1795–1918. Wybór źródeł, Warszawa 2006.
- F. Połomski, Wybór tekstów źródłowych z historii ustroju ziem polskich 1807–1908, Wrocław 1974.

- S. Rogowski, *Historia ustroju i prawa w Polsce 1918–1989. Wybór źródeł*, Warszawa 2006.
- S. Rogowski, *Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego epoki feudalizmu. Szlachta*, Wrocław 1975.
- J. Sawicki, *Wybór tekstów źródłowych z historii państwa i prawa polskiego*, t. 1–2, Warszawa 1952–1953.
- M. Szczaniecki, *Wybór źródeł do historii państwa i prawa w dobie nowożytnej*, Warszawa 1996.
- W. Witkowski, *Wybór tekstów źródłowych z historii prawa (epoka feudalizmu i kapitalizmu)*, Lublin 1978.

2. Wykaz podręczników polskich

- J. Bardach, B. Leśnodorski, M. Pietrzak, *Historia ustroju i prawa polskiego*, Warszawa 1994.
- J. Baszkiewicz, *Powszechna historia ustrojów państwowych*, Gdańsk 1998.
- W. Bojarski, J. Justyński, M. Kallas, R. Łaszewski, *Historia ustroju Polski na tle porównawczym*, Toruń 1978.
- E. Borkowska-Bagińska, K. Krasowski, J. Walachowicz, *Historia państwa i prawa Polski*, Poznań 1994.
- E. Borkowska-Bagińska, B. Lesiński, *Historia prawa sądowego*, Poznań 1995.
- P. Dąbkowski, *Prawo prywatne polskie*, t. 1–2, Lwów 1910–1911.
- G. Górski, *Historia administracji*, Warszawa 2002.
- G. Górski, S. Salmonowicz, *Historia ustroju państw*, Warszawa 2001.
- S. Grodziski, *Porównawcza historia ustrojów państwowych*, Kraków 1998.
- S. Grzybowski, *Dzieje prawa*, Wrocław 1981.
- Historia państwa i prawa Polski*, J. Bardach (red.), t. 1 – do połowy XV w., opracowany przez J. Bardacha, Warszawa 1973; t. 2 – od połowy XV w. do 1795 r., w opracowaniu Z. Kaczmarczyka i B. Leśnodorskiego, Warszawa 1971; t. 3 – od rozbiorów do uwłaszczenia, w opracowaniu zbiorowym, Warszawa 1981; t. 4 – od uwłaszczenia do odrodzenia państwa, opracowany przez K. Grzybowskiego, Warszawa 1982; t. 5 – 1918–1939, w opracowaniu zbiorowym, cz. 1, Warszawa 1962, cz. 2, Warszawa 1968.

- H. Izdebski*, Historia administracji, Warszawa 1996.
- D. Janicka*, Ustrój administracji w nowożytnej Europie, Toruń 2002.
- P. Jurek*, Historia państwa i prawa polskiego. Źródła prawa, sądownictwo, Wrocław.
- M. Kallas*, Historia ustroju Polski, Warszawa 2005.
- M. Kallas*, Historia ustroju Polski X–XX w., Warszawa 1996.
- M. Kallas, A. Lityński*, Historia ustroju i prawa Polski Ludowej, Warszawa 2000.
- K. Kamińska, A. Gaca*, Historia powszechna ustrojów państwowych, Toruń 2002.
- K. Koranyi*, Powszechna historia państwa i prawa, t. 1–4, Warszawa 1961–1967.
- A. Korobowicz, W. Witkowski*, Historia ustroju i prawa polskiego (1772–1918), Kraków 1998.
- A. Korobowicz, W. Witkowski*, Ustrój i prawo na ziemiach polskich. Od rozbiorów do odzyskania niepodległości, Lublin 1996.
- S. Kutrzeba*, Dawne polskie prawo sądowe w zarysie, Lwów 1927.
- S. Kutrzeba*, Historia źródeł dawnego państwa polskiego, t. 1–2, Lwów 1925–1926.
- R. Łaszewski, S. Salmonowicz*, Historia ustroju Polski, Toruń 1997.
- T. Maciejewski*, Historia administracji, Warszawa 2002.
- T. Maciejewski*, Historia powszechna ustroju i prawa, Warszawa 2007.
- T. Maciejewski*, Historia ustroju i prawa sądowego Polski, Warszawa 2008.
- D. Makilla*, Historia prawa w Polsce, Warszawa 2008.
- D. Makilla, Z. Naworski*, Historia prawa na ziemiach polskich, cz. 1: Polska przedrozbiorowa, cz. 2: Polska pod zaborami, II Rzeczpospolita, Toruń 1995.
- D. Malec, J. Malec*, Historia administracji i myśli administracyjnej, Kraków 2000.
- D. Malec, J. Malec*, Historia administracji nowożytnej, Kraków 1996.
- S. Płaza*, Historia prawa w Polsce, cz. 1: Polska przedrozbiorowa, Kraków 1989; cz. 2: Polska pod zaborami, Kraków 1993.
- S. Płaza*, Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 1: X–XVIII w., Kraków 1997.
- S. Płaza*, Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 2, Kraków 1998.

WYKAZ LITERATURY

- S. Płaza*, Historia prawa w Polsce na tle porównawczym, cz. 3, Kraków 2001.
- J. Rafacz*, Dawne polskie prawo sądowe w zarysie, Warszawa 1936.
- K. Sójka-Zielińska*, Historia prawa, Warszawa 1993.
- M. Szczaniecki*, Powszechna historia państwa i prawa, Warszawa 1973.
- W. Witkowski*, Historia administracji w Polsce 1764–1989, Warszawa 2007.

WYKAZ SKRÓTÓW

ABGB	<i>Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch</i>
AK	Armia Krajowa
ALR	<i>Allgemeines Landrecht für die Preußen Staaten</i>
art.	artykuł
BGB	<i>Bürgerliches Gesetzbuch</i>
cm.	centymetr
cz.	część
ds.	do spraw
etc.	<i>et cetera</i>
gen.	generał
HGB	<i>Handelsgesetzbuch</i>
itd.	i tak dalej
itp.	i temu/tym podobne
GG	Generalne Gubernatorstwo
GPU	Państwowy Zarząd Polityczny
km ²	kilometr kwadratowy
m.in.	między innymi
n.e.	naszej ery
NEP	Nowa Polityka Ekonomiczna
NKWD	Ludowy Komisariat Spraw Wewnętrznych ZSRR
np.	na przykład
Nr	numer
NRD	Niemiecka Republika Demokratyczna
NSDAP.....	Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników
NTA	Najwyższy Trybunał Administracyjny
ok.	około
p.n.e.....	przed naszą erą
pkt	punkt
PPP	Polskie Państwo Podziemne

WYKAZ SKRÓTÓW

PPS–WRN	Polska Partia Socjalistyczna – Wolność, Równość, Niepodległość
r.	rok
red.	pod redakcją
RFSRR	Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka
RP.....	Rzeczpospolita Polska
SL.....	Stronnictwo Ludowe
SN	Sąd Najwyższy
SS	<i>Schutzstaffeln</i>
św.....	święty
t.	tom
tj.	to jest
tys.	tysiące/tysięcy
tzw.	tak zwana/-e/-y
UCC	<i>Uniform Commercial Code</i>
USA	<i>United States of America</i>
w.	wiek
WCzK	Wszecchrosyjska Nadzwyczajna Komi- sja do Walki z Kontrewolucją, Sabo- żactwem i Spekulacją
WKP (b)	Wszeczwiązkowa Partia Komuni- styczna (bolszewików)
z.	zeszyt
ZBG	<i>Zivilgesetzbuch</i>
zł	złoty
ZSRR	Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

ABGB (ALLGEMEINES BÜRGERLICHES GESETZBUCH)

Prace kodyfikacyjne w zakresie prawa prywatnego w Austrii zapoczątkowała w połowie XVIII w. cesarzowa *Maria Teresa* (1740–1780). Z uwagi na fakt, iż posiadłości *Habsburgów* były niejednolite pod względem narodowościowym, ekonomicznym, politycznym oraz ustrojowym, monarchia absolutna dążyła do unifikacji tych ziem. Przekonano *Marię Teresę*, iż warunkiem koniecznym politycznej centralizacji państwa jest wprowadzenie i obowiązywanie jednolitego prawa na całym jego terytorium. Początkowo zamiarem cesarzowej była jedynie unifikacja prawa, a nie jego reforma. W tym celu powołano w 1753 r. komisję kompilacyjną, złożoną z przedstawicieli czterech krajów koronnych, tj. Czech, Moraw, Austrii i Styrii, której polecono przygotować projekt Kodeksu, mający zunifikować prawa prowincjonalne w zakresie prawa prywatnego oraz prawa sądowego. Na czele komisji stanął profesor *J. Azzoni* (1712–1760) z Pragi. Ze względu na fakt, iż prace się przeciągały, *Maria Teresa* powołała w 1755 r. w Wiedniu drugą komisję, którą nazwała rewizyjną.